

TOPTAŞI BİMARHANESİ ECZANESİ İÇİN İLAÇ İSTEMİ: ECZACI YANKO EFENDİ’NİN 1878 TARİHLİ LİSTESİ

Fatih Artvinli*

Toptaşı Bimarhanesi, 1873 yılı Kasım ayında, Süleymaniye Bimarhanesi’ndeki akıl hastalarının taşınması ile birlikte Osmanlı Devleti’nin merkezi “devlet bimarhanesi” olarak hizmet vermeye başlamıştır. Toptaş Bimarhanesi’nin 1878 yılına ait tıbbi malzeme satın alma listesi ve ilgili yazışma evrakı, bimarhanenin erken dönem eczacılık faaliyetine ve akıl hastalarına verilen bitkisel droglara ait önemli bilgiler sunmaktadır.

Toptaşı Bimarhanesi, başlangıçtan itibaren, bir eczacıya ve eczane olarak kullanılan bir mekâna sahipti.¹ Bimarhanenin ilk eczacısı, Süleymaniye Bimarhanesi’nde de eczacı olarak çalışan Yanko Efendi’dir. 1874 yılına ait salnamede ismi “Eczacı Mösyö Yanko” şeklinde kayıtlıdır.² Bimarhanenin 1879 yılı kadrosunda da aynı şekilde ve tek eczacı olarak yer almaktadır.³ 1883 yılı sonunda, hasta sayısının artması ve bir eczacının hastaların ilaçlarını hazırlamaya yeterli gelmemesi nedeniyle bir “eczacı muavini” işe alınmış⁴ ve bu tarihten itibaren “Eczacı-i Evvel Yanko Efendi”, bir yardımcısı ile birlikte Toptaş Bimarhanesi’nin ecza işlerini sürdürmüştür.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet Evrakı arasında bulunan yedi sayfalık bir belge, Toptaş Bimarhanesi’nde hastaların tedavisinde kullanılmak üzere talep edilen bir yıllık ecza malzeme listesini ve ilgili yazışmaları içermektedir. Bimarhane idari heyeti üyelerinin imzasıyla, bimarhanede bulunan mecanin için 1294 yılı Mart ayı başından Şubat ayı sonuna kadar [Mart 1878-Mart 1879] bir yıl içinde kullanılmak üzere, toplam 78 kalem malzeme

* Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı doktora öğrencisi, Beşiktaş, İstanbul. Teşvikleri ve katkıları için Prof. Dr. Feza Günergun ve Dr. Şeref Etker’e teşekkür ederim.

¹ Uzun süredir kılla ve askeri depo olarak kullanılan mekân, bimarhane halinde yeniden düzenlenirken, inşası planlanan bölümlerden biri de tek katlı bir eczane idi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ.MMS. 51/2218, 4 M 1292 [10 Şubat 1875]. Bimarhanenin girişinde sağ tarafta yapılması planlanan eczanenin, yerleşimi hakkında kesin bir bilimiz bulunmamakla beraber, eczanenin daha sonraki yıllarda yerinin değiştirilmiş olduğu kesindir. 1899 yılı itibarıyla bimarhanenin eczanesi, yeni inşa edilen erkekler için dairenin üst kısmındaki bir odadır. Besim Ömer, ‘Bimarhane’, *Nevsâl-i Âfiyet*, İstanbul, 1315 [1899], s.132.

² 1874 [1292] yılı Salnamesinde, bimarhane kadrosu şu isimlerden oluşmaktadır: “Dr. Monceri [Luigi Mongeri] Efendi, Tabip Hacı Ataulлах Efendi, Tabip Dr. Kastro [A. De Castro] Efendi, Cerrah Hacı Süleyman Efendi, Müdür Osman Efendi, İmam Hasan Rıza Efendi, Kâtip Tahir Efendi, Eczacı Mösyö Yanko, Kapuçuhadarı Abdi Ağa.” *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye 1292* [1874], s. 129.

³ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye 1296* [1879], s. 122.

⁴ BOA, İ.ŞD. 65/3816, 21 Za 1300 [23 Eylül 1883].

talebinde bulunulmuştur. Birkaçı kırtasiye ve alet edavat olmak üzere, listede “mecaninin tedavisi için isti’mali elzem bulunan ecza-yı tıbbiye” yer almaktadır.

Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye, listeyi onaylayarak istenilen malzemelerin merkezî eczane [“eczane-i merkezîye” “eczane-i umumî”] tedarik edilmesine karar vermiştir. Daha sonra, Eczacı Yanko, 77 kalem ecza ve 3 kalem diğer malzemeyi eczane-i umumîden eksiksiz olarak teslim aldığını belirten 17 Ekim 1878 tarihli bir belgeyi imza etmiştir.⁵ Listedeki talep edilen her bir malzemenin adı ve adının altında da miktarı ve fiyatı yazılıdır. Malzemelerin toplam fiyatı 5905 kuruş, peşin ödenmesi durumunda yüzde beş indirimli olarak 5610 kuruştur.⁶ Söz konusu ecza malzemelerinin temini ve bedellerinin ödenmesi meselesi Şura-yı Devlet’in Maliye Dairesi’nde görüşülmüş ve hastaların tedavisi için gerekli olan malzeme bedellerinin emsalleri gibi Maliye Nezareti’nce ödenmesine karar verilmiştir. İlaç listesi ve listenin altındaki yazışma aşağıdaki gibidir:

Kırmızı kına kına [5/45 yalnız beş kıyye]	Tarçın kabuğu [1/15 yalnız bir kıyye]	Turunç kabuğu [1/10 yalnız bir kıyye]	Yanmış geyikboynuzu [15/75 yalnız on beş kıyye]	Ada çayı [5/15 yalnız beş kıyye]	İhlamur çiçeği [6/60 yalnız altı kıyye]	Limonlu güherçile kaymağı [1/75 yalnız bir kıyye]	
Mükerrer karbonat [3/10 yalnız üç kıyye]	Demir pası [200/7 yalnız iki yüz dirhem],	Kafur [2/60 yalnız iki kıyye]	Moskof çayı [100/20 yalnız yüz dirhem]	Limon tuzu [100/35 yalnız yüz dirhem]	Krim tartar ekşisi [2/64 yalnız iki kıyye]	Oğulotu ruhu [12/18 yalnız on iki aded]	
---- ruhu [2/40 yalnız iki kıyye],	Şarab ruhu [10/85 yalnız on kıyye]	Taflan suyu [1/8 yalnız bir kıyye]	Opodeldok [12/24 yalnız on iki aded]	Karanfil [100/7 yalnız yüz dirhem]	Gliserin [2/36 yalnız iki kıyye]	Zamk-ı arabi [15/270 yalnız on beş kıyye]	Hind yağı [4/54 yalnız dört kıyye]
Badem yağı [2/70 yalnız iki kıyye]	Nane yağı [50/62 yalnız elli dirhem]	Kumkuat [25/5 yalnız yirmi beş dirhem]	Pelin tuzlu iyod [200/170 yalnız iki yüz dirhem]	Sarımşak mâcunu [100/6 yalnız yüz dirhem]	Döğülmüş tarçın [100/5-10 yalnız yüz dirhem]	Kına kına süfufu [1/70 yalnız bir kıyye]	Meyan kökü süfufu [200/5 yalnız iki yüz dirhem]

⁵ BOA, ŞD.ML. 275/36, 19 Ca 1296 [11 Mayıs 1879].

⁶ Bu listede daha sonra 20 şişe “konyak” ilave edilmiş ve toplam fiyat 6205.5 Kuruş’a çıkmıştır. BOA, ŞD. ML. 275/36.

Kırmızı sürür [25/5 yalnız yirmi beş dirhem]	Kınakına sülfato [100/878 yalnız yüz dirhem]	Kırmızı şarab [20/100 yalnız yirmi kıyye]	Afyon ruhu [1/120 yalnız bir kıyye]	İyod ruhu [100/11 yalnız yüz dirhem]	Kunduz hayası [20/40 yalnız yirmi dirhem]
Baume de Fioravanti [1/30 yalnız bir kıyye]	----- yakısı [6/54 yalnız altı aded]	Dut şurubu [1/15 yalnız bir kıyye]	Tatlı pelesenk şurubu [1/30 yalnız bir kıyye]	Şeker [20/100 yalnız yirmi kıyye]	Keten tohumu [8/18 yalnız sekiz kıyye]
Karnıyarık [50/1 yalnız elli dirhem]	Hatmi merhemi [2/32 yalnız iki kıyye]	Uyuz merhemi [2/60 yalnız iki kıyye]	Cıva merhemi [1/30 yalnız bir kıyye]	Kavak merhemi [1/40 yalnız bir kıyye]	Kurşun merhemi [1/20 yalnız bir kıyye]
Meyankökü hülâsası [100/10 yalnız yüz dirhem]	Centiyana hülâsası [100/6 yalnız yüz dirhem]	Sülük [3/240 yalnız üç kıyye]	Valeryanat dökinin [20/280 yalnız yirmi dirhem]	Klorofom [200/30 yalnız iki yüz dirhem]	Vanilya [10/25 yalnız on dirhem]
Eterli eğrelti yağı [50/15 yalnız elli dirhem]	Mantar makinesi [1/30 yalnız bir aded]	Vizite için defter [30/150 yalnız otuz aded]	Kahve yağı [12/90 yalnız on iki aded]	Mantar tapa [200/13 yalnız iki yüz aded]	Hap kutusu [10/100 yalnız on deste]
Mukavva kutu [40/9 yalnız kırk aded]	Adi mualece şışesi [500/125 yalnız beşyüz aded]	Sagîr şîşe [50/6 yalnız elli aded]	Kurşun kalem [1/3 yalnız bir deste]	Beyaz yafta [200/10 yalnız iki yüz aded]	Bükme (?) [100/10 yalnız yüz dirhem]
Beyaz kağıd [4/64 dört deste]	Merhem için sagîr kavanoz [40/30 yalnız kırk aded]	Amerikan bezi [3/240 yalnız üç top]	Hasse bezi [2/140 yalnız iki top]	Şem' [mum, balmumu] [1/130 yalnız bir top]	Mikraz [yalnız iki aded]
.... kesmek için alet [1/150 yalnız bir aded]	Roberval terazisi [1/100 yalnız bir aded]	Ecza süzmeğe ağaç çerçeve [2/2 yalnız iki aded]	Kıl elek [2/8 yalnız iki aded]	Ma'den kadeh [20/50 yalnız yirmi aded]	

Yekûn-i kalem

78

Yalnız yetmiş sekiz kalemdir.

Toptaşı Bimarhanesinde bulunan mecânine doksan dört senesi Mart ibtidasından Şubat gayesine kadar bir sene zarfında sarf kılınmak üzere lüzumu derkâr olan ber-vech-i bâlâ yetmiş sekiz kalem ecza-yı tıbbiye ve sairenin kemâfi's-sâbık anbarı canibinden itâ [olunması] hususuna müsaade-i ali-i cenab-ı nezaretpenahileri bi diriğ buyrulmak babında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 16 Mart sene 1294 [28 Mart 1878]

İmam	Eczacı	Cerrah	Katib	Tabib	Tabib	Müdür	Tabib-i Evvel-i Bimarhane
bulunamadı	Yanko	Elhac	Mehmed	bulunamadı	De Kastro	Osman	Monceri
			Süleyman				

Bâlâda muharrer yetmiş sekiz kalem eczâ-yı tıbbiye ve sairenin eczâhane-i merkezîyeden itâsı hususu Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiyece karargir olmuştur.

Fî 18 Nisan sene 1294 [30 Nisan 1878]

Mühür [Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye]

Bimarhane-i mezkûr lazimesi için yetmiş yedi kalem eczâ-yı tıbbiye ve üç kalem edevat-ı vazî'iyeyi eczahane-i umumîden bittamam ahz eylediğimi müş'ir işbu mahale şerh ve temhir kılındı.

Fî 5 Teşrin-i evvel sene 1294 [17 Ekim 1878]

Eczacı

Mühür [Yanko]

Mazbata

Toptaşı Bimarhanesi için ita olunacak ecza-yı tıbbiye ve saire esmanının tesviye ve itası hakkında Tıbbiye Nezareti'nden vukubulan iş'ar üzerine Dahiliye Nezareti'nin Maliye Nezareti'yle muhaberati tezkiresiyle melfufatı Şura-yı Devlet'e havale buyrulmağla Maliye dairesinde kıraat olundu.

Tıbbiye Nezareti'nin iş'arında ecza-yı tıbbiye ve saire esmanı sim mecidi yirmi kuruş hesabıyla altıbin iki yüz beş buçuk kuruşa baliğ olarak peşin verildiği halde yüzde beşi tenzil olunabileceğinden meblağ-ı mezburun ol vechile itası beyan ve Maliye Nezareti'nin cevabında meblağ-ı mezburun lüzum-ı tesviyesi tasdik olunduğu halde hazinece icabı icra kılınacağı dermeyan olunmuştur.

İktizası lede'l-müzakere mecâninin tedavisi için isti'mali elzem bulunan ecza-yı tıbbiye ve saire bahasının tesviye ve itası umur-ı tıbbiyeden ve emsali icabından bulunmuş ve ecza-yı mezkure doksan dört senesi Mart ibtidasından Şubat gayesine kadar müddetde sarf olunmak üzere bi'l-ahz bahası Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye ile bimarhane heyet-i idaresinin taht-ı tasdikinde bulunduğu anlaşılacak idüğüne binaen meblağ-ı mezburun ol vechile itası hususunun Maliye Nezareti'ne havalesi ve Tıbbiye Nezareti'ne dahi malumat verilmesi tezekkür kılındı ol babda.

Fî 9 Cemaziyel evvel sene 1296 [1 Mayıs 1879]

Değerlendirme/Sonuç

Toptaşı Bimarhanesi'nin 1878 yılına ait bir yıllık ecza malzeme listesi, bimarhanedeki eczacılık faaliyeti ve işleyişine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bimarhanedeki akıl hastaları için satın alınan malzemenin önemli bir kısmı bitkisel ecza [drog]lardır. Eczaların bir kısmı, 'ruh', 'su', 'hulasa', 'yağ' gibi işlenmiş halde, bir kısmı 'merhem', 'yakı' gibi hazırlanmış ilaç şeklindedir. Diğer bir kısım ecza ise, bilfiil eczanede ilaç yapmak için satın alınan, işlenmemiş ya da yarı işlenmiş bitki ve kökleridir. Bu malzemeleri hazırlamak, saklamak için gereken şişeler, kıl elek, terazi, etiket, tapa vb. ise, bimarhanenin işleyen bir eczanesinin bulunduğunu göstermektedir.

Ecza listesinde yer alan malzemeler, ondokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren kullanılmakta olan temel droglardır. Listedeki ecza ve eczane malzemelerinin büyük çoğunluğu, 1835-1836 yıllarına ait Toptaşı Asker Hastanesi⁷ ve Maltepe Asker Hastanesi'nin⁸ ecza listeleriyle benzerlik göstermektedir. Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, akıl ve ruh hastalıklarına yönelik kimyasal maddeler ve çeşitli bileşiklerin henüz kullanımda olmadığı Toptaşı Bimarhanesi'nde, listede adı geçen droglar genel semptomlara yönelik olarak kullanılmaktadır. İdrar söktürücü, kabız yapıcı, ağrı kesici, kusturucu, hazmettirici, yara/çıban iyileştirici vb gibi etkilere sahip eczaların yanı sıra listede akıl hastalarında daha sık kullanılan sedatif (sakinleştirici/yatıştırıcı) ve hipnotik (uyku verici/uyutucu) özellikli bitkisel droglar bulunmaktadır.

Toptaşı Bimarhanesi'nin, 1873 yılından itibaren hastalara verilecek ilaçların temin edilmesi ve hazırlanmasından sorumlu bir eczacısı ve eczaların hazırlanıp muhafaza edildiği bir eczanesi vardır. Bimarhane'nin başlangıcından itibaren ve en azından 1906 yılına kadar sorumlu eczacısı Yanko Efendi'dir.⁹ Bimarhane'nin 1878 yılına ait ecza listesi, yaklaşık 350-400 hasta için ihtiyaç duyulan malzemeyi içermektedir.¹⁰ Listedeki yer alan 30 adet 'vizite için defter' talebi, bu yıllarda hasta giriş çıkışları ile hastaların temel bilgilerinin kaydedildiğinin bir kanıtı olarak yorumlanabilir.

⁷ N. Sarı, "Toptaşı Nûrbânû Valide Darüşşifası", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, İstanbul 17-19 Şubat 1988*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 174-175. Bu listede 238 ecza ve edviye kayıttır.

⁸ İ. Başağaoğlu, D. Üvey, 'İstanbul Maltepe Military Hospital's pharmacy', *J Int Soc Hist Islam Med*, vol. 3 (5), April 2004, s. 14-19. <http://www.ishim.net/ishimj/ishimj5.htm>

⁹ 1905 yılı Bimarhane Heyeti tarafından hazırlanan ve bimarhanenin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıkları anlatan yazıda heyet üyelerinden biri de yine "Eczacı-i Evvel Yanko"dur. Bu yazıda, "ecza-yı tıbbiye" verilememesinden dolayı tedavilerin eksik kaldığı; çoğu hastalıklarda verilmesi lazım gelen sodanın dahi layıkıyla verilemediği ve yakında bundan da büsbütün mahrum kalmabileceği belirtilmektedir. BOA, BEO 2649/198661, 8 Haziran 321 [21 Haziran 1905].

¹⁰ 1879 yılı Mart ayından itibaren Toptaşı Bimarhanesi'nde "daimi suretle" 400 hasta bulunmaktadır. BOA, I.ŞD. 46/2484, 17 C 1296 [8 Haziran 1879].

Toptaşı Bimarhanesi 1881 yılında Şehremaneti'ne bağlanmadan önce Umur-ı Tıbbiye ve Zabtiye Nezareti'ne bağlıdır ve bu dönemde idari, tıbbi ve mali açıdan yaşanan karmaşıklık ecza işlerine de yansımıştır. Ecza malzemelerinin temini Bimarhane'nin idari heyetinin talebi ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin onayı ile, ödemesi ise Maliye Nezareti tarafından gerçekleştirilmektedir.

Özetle, Toptaşı Bimarhanesi'nin 1878 yılına ait ecza satın alma listesi, bimarhanenin bir eczacısı ve işler halde bir eczanesinin bulunduğunu, dönem itibariyle ağırlıklı olarak bitkisel drogların kullanılmaya devam edildiğini, bimarhanenin idari, tıbbi ve mali açıdan karmaşık bürokratik yapısının ecza malzemelerinin temin edilmesini de etkilediğini ve hastalara ait bilgilerin yer aldığı vizite defterlerinin varlığını ortaya koymaktadır.

Drugs for the Toptaşı Lunatic Asylum in Scutari:

A request list compiled in 1878 by Yanko Efendi, the hospital pharmacist

The annual list of various drugs and pharmaceutical products for the year 1878 gives us information about the Toptaşı Lunatic Asylum's pharmacy, and the medical treatment offered to the patients. The list includes mainly vegetable drugs, some processed into forms like tinctures, decoctions, oils and extracts. Preparations of unguents and plasters are also included. Certain drugs with sedative and hypnotic effects seem to be preferred in the management of the mental conditions. The list, which included bottles, labels, sieve, balance etc., also testifies that Toptaşı Lunatic Asylum had a productive pharmacy in operation in latter years of the nineteenth century.

Key words: Toptaşı Lunatic Asylum, İstanbul's drugstores, Pharmaceutical drugs, Ottoman Empire, History of pharmacy

Toptaşı Bimarhanesi Eczanesi için ilaç istemi:

Eczacı Yanko Efendi'nin 1878 tarihli listesi

Toptaşı Bimarhanesi'nin 1878 yılına ait bir yıllık ecza malzeme listesi, Bimarhane'nin eczanesi ve hastaların tedavisinde kullanılan ilaçlar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Liste, temel olarak "ruh", "su", "yağ", "hulasa" gibi işlenmiş bitkisel drogları içermektedir. Bir kısım ecza ise "merhem" "yakı" gibi hazırlanmış ilaç şeklindedir. Bazı bitkisel droglar sedatif ve hipnotik etkileriyle hastaların tedavisinde diğerlerinden daha önemlidir. Şişeler, etiketler, kıl elek, terazi vb malzemeleri içeren liste, aynı zamanda Toptaşı Bimarhanesi'nin işleyen bir eczaneye sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Toptaşı Bimarhanesi, İstanbul eczaneleri, İlaçlar, Osmanlı İmparatorluğu, Eczacılık tarihi.